

СХВАЛЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 30 вересня 2024 р. № 922-р

СТРАТЕГІЯ
демографічного розвитку України на період до 2040 року

Загальні положення

Ця Стратегія є довгостроковим програмним документом, що визначає основні демографічні виклики та загрози для розвитку України, посилені внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (далі — збройна агресія), а також стратегічні цілі та завдання для подолання демографічних викликів, розв'язання соціальних і гуманітарних проблем.

Україна потребує системного стратегічного рішення, яке дасть змогу мінімізувати демографічні ризики та пом'якшити загрози, забезпечити збалансоване довгострокове відтворення населення, необхідний обсяг людського капіталу і чисельність робочої сили для умов воєнного стану та повоєнного відновлення економіки і формування демографічної стійкості.

Ця Стратегія спрямована на подолання ключових демографічних викликів, що загострилися через збройну агресію. Основні завдання включають підвищення рівня народжуваності, зниження передчасної смертності та забезпечення міграційного приросту. Стратегія враховує необхідність зупинення скорочення населення та створення умов для сталого довгострокового відтворення людського капіталу. Пріоритетами для забезпечення демографічного розвитку є підтримка сімей, збереження репродуктивного здоров'я, покращення умов праці та підвищення доступності медичних і соціальних послуг. Особлива увага приділяється мінімізації відтоку українців за кордон, підтримці внутрішньо переміщених осіб та створенню стимулів для повернення мігрантів. Важливою складовою є формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей.

Крім того, Стратегія передбачає пошук швидких рішень для адаптації до демографічних викликів з метою набуття демографічної стійкості — здатності населення адаптуватися до демографічних змін і викликів із збереженням при цьому стабільності, життєздатності та ідентичності суспільства; можливістю збереження демографічного потенціалу під впливом негативних демографічних тенденцій.

При цьому варто акцентувати увагу не лише на кількісних показниках чисельності населення, а і на якості життя людей, якості людського капіталу, що означає високу якість освіти, збереження здоров'я, довголіття, високу продуктивність праці, залученість громадян до ринку праці і врядування в громадах тощо.

Для досягнення цілей Стратегії необхідний комплексний підхід, що передбачає підвищення якості життя, створення можливостей для розвитку власного потенціалу громадян, економічної самодостатності та особистої самореалізації.

Необхідно здійснити заходи щодо мінімізації ризиків подальшого відтоку українців за кордон, зокрема після припинення або скасування воєнного стану, та створення умов для того, щоб стати “українцями за вибором”, якомога більше людей чітко розуміли переваги життя в Україні, бажали повернутися на Батьківщину і будувати своє життя в Україні.

Для цього необхідно визначити Україну як країну можливостей для самореалізації українців, побудувати модель суспільства, яка забезпечуватиме конструктивну самореалізацію та економічну незалежність громадян, готовність інвестувати здобуті за кордоном знання і ресурси в розвиток економіки та суспільного життя України, а також готовність громадян захищати себе, свою свободу, своє життя та свою країну у випадку будь-яких нових нападів чи загроз незалежності України. Необхідно побудувати країну, в якій кожен громадянин “формує порядок денний”, країну, яка забезпечує кращий кар’єрний розвиток, країну сильних і сміливих людей.

Особливо важливим є забезпечення рівних прав і можливостей, свобод і гідності громадян, які є основою для демографічної стійкості та розвитку України. На сьогодні ключовою передумовою для подолання негативних тенденцій є не лише посилення економічної самодостатності громадян, чітке відчуття української національної та громадянської ідентичності, але і побудова довіри між громадянами і державою, забезпечення розуміння і відчуття, що держава зробить все можливе для захисту фізичної безпеки, а також прав, свобод і гідності кожного українця, де б він не перебував: в Україні чи за кордоном.

Важливим параметром демографічної політики має стати політика розбудови прикордонних територій, які межують з Російською Федерацією та Республікою Білорусь.

Попри значні демографічні виклики, Україна має і важливі переваги, які можна та варто використати для подолання негативних демографічних тенденцій та створення передумов для повернення українських мігрантів із-за кордону. Серед таких переваг є зручні та часто унікальні цифрові державні сервіси, доступна медицина, значно більша свобода у виробленні та прийнятті рішень, ніж у багатьох інших країнах, відносно доступна вартість життя, багатий культурний спадок, порівняно теплий, але при цьому не засушливий, клімат; великі простори та доступні для культивування земельні площі, особливо в сільській місцевості.

Після припинення або скасування воєнного стану в Україні буде забезпечено створення можливостей для всіх громадян. Відновлення

економіки та інфраструктури, зруйнованої збройною агресією, відкриє багато можливостей для кар'єрного зростання та професійної самореалізації. З огляду на зміни в структурі економіки Україна може стати центром розвитку військових технологій та інновацій, інформаційних технологій, роботизованих дистанційних систем. Україна матиме високий рівень розвитку послуг з реабілітації та протезування; потребуватиме будівництва нових доріг, мостів, житлових та комерційних об'єктів, а також модернізації транспортних мереж і комунальних систем. Враховуючи масові руйнування енергетичної інфраструктури, Україна має побудувати сучасну енергетичну систему з акцентом на розподілену генерацію та відновлювані джерела енергії. Це створить величезний попит на фахівців у зазначеній сфері, а також на робітників, що матимуть можливість зайняти стабільні та добре оплачувані позиції в одній із найбільш перспективних галузей.

Це дасть можливість людям не тільки знайти роботу, але і зробити свій внесок у відбудову країни. А відтак дасть можливість мільйонам громадян для професійної самореалізації, відчуття власного долучення до глобальних процесів.

Надзвичайно важливе значення має захист незалежності України, відродження національної ідентичності. Україна — країна з багатою культурою, традиціями та мовою. Незалежність дозволяє нації не лише визначати власний шлях розвитку, а і зберігати та поширювати унікальні культурні здобутки та національні цінності, зберегти українську мову, історію та традиції, які є основою нашої національної ідентичності.

Опис проблем, які зумовили прийняття Стратегії і нормативно-правових актів, що діють у сфері демографічного розвитку України

Збройна агресія та тимчасова окупація частини території України спричинила поглиблення демографічної кризи, що полягає в значному зниженні рівня народжуваності, підвищенні рівня смертності серед військових і цивільного населення, у багатомільйонному внутрішньому переміщенні мешканців з небезпечних територій, у п'ятимільйонній вимушеній еміграції переважно жінок і дітей, зокрема без намірів повернутися. Демографічна криза також поглиблюється фактичним розмежуванням між двома демографічними процесами — на території, де органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі, та на тимчасово окупованих територіях, які фактично потрапили під вплив сторонніх демографічних факторів.

Демографічні виклики та загрози для розвитку України посилюються через:

швидке скорочення чисельності населення внаслідок депопуляції (перевищення кількості померлих над кількістю новонароджених) та

масштабної трудової міграції, яка часто переходить в постійну, тимчасової окупації частини території України, нових викликів і загроз, обумовлених збройною агресією. За даними Держстату, чисельність наявного населення України на дату проведення Всеукраїнського перепису населення (5 грудня 2001 р.) становила 48,5 млн. осіб. За оцінкою Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук (нині Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук), на 1 січня 2022 р. чисельність населення України становила 42 млн. осіб, на липень 2024 р. — 35,8 млн. осіб, у тому числі на територіях, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі, — 31,1 млн. осіб;

низький рівень народжуваності. У 2020 році (напередодні відчутних наслідків в Україні гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2) сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні становив 1,22 на одну жінку проти 1,53 у 2012 році, що майже вдвічі нижче за його показник, який забезпечує просте відтворення населення (2,2). За період збройної агресії (за експертними оцінками) через безпекові ризики, невизначеність щодо майбутнього, розділення сімей тощо цей показник став нижче 1;

погіршення стану здоров'я населення через недостатню ефективність заходів залучення населення до здорового способу життя, а також неможливість отримати своєчасну та якісну медичну допомогу внаслідок збройної агресії, часту неготовність звертатися для діагностики та підтримки здоров'я до системи медичної допомоги, недостатню профілактику захворювань, численні стреси, тривале перебування у несприятливих умовах, що спричинило зниження імунітету, загострення старих і виникнення нових хронічних захворювань;

зростання чисельності осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, які потребують комплексної реабілітації та підтримки;

високий рівень передчасної смертності, передусім чоловіків, пов'язаної із масовою зайнятістю в шкідливих і небезпечних умовах, потраплянням у дорожньо-транспортні пригоди, зловживанням спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами та тютюнопалінням, недостатністю інформування населення щодо безпеки виробництва та правил охорони праці та щодо навичок здорового способу життя, необережним поводженням із вибухонебезпечними предметами, окремими складнощами з доступністю та якістю медичної допомоги в сільській місцевості, низьким рівнем добробуту і підвищенням рівня бідності населення. Дія цих чинників значно посилилась через збройну агресію, яка спричинила численні смерті військових та цивільного населення, зокрема дітей. У результаті зменшилась середня очікувана тривалість життя, яка у 2020 році становила 71 рік (76 років для жінок і 66 років для чоловіків);

масову вимушену еміграцію населення, передусім жінок та дітей, пов'язану з небезпекою, нестабільністю та невизначеністю життя в Україні через збройну агресію;

незаконне вивезення громадян України за кордон. Зокрема, офіційно доведено вивезення з тимчасово окупованих територій до Російської Федерації щонайменше 19,5 тис. дітей;

демографічне старіння. Станом на 1 січня 2022 р. частка осіб у віці 60 років і старше становила 24,8 відсотка, що спричиняє додаткові потреби в медичних і соціальних послугах, зумовлює значне навантаження на публічні фінанси та працююче населення;

масштабне внутрішнє переміщення населення. У 2022 році кількість внутрішньо переміщених сімей з дітьми зросла у шість разів (із 124 тис. до 739 тис. сімей). Надмірна концентрація населення у відносно безпечних регіонах спричиняє проблеми з доступністю та якістю базових послуг, зокрема житлових, освітніх, медичних, ускладнює працевлаштування внутрішньо переміщених осіб;

моделі поведінки, коли значна частина населення свідомо відстрочує час народження дітей до часу, коли потенційні батьки вважатимуть свої життєві умови достатніми для виховання дитини (дітей), а також коли значна частина фертильного населення усвідомлено обмежує очікувану кількість власних дітей однією або двома особами, що не забезпечує природного демографічного відтворення. Умови збройної агресії, в яких перебуває Україна, створюють додатковий аргумент для негативних демографічних установок;

недостатньо гнучке та недостатньо сучасне сімейне законодавство, зокрема щодо регуляції сімейних і цивільних відносин.

З урахуванням викладених викликів і загроз, дія яких продовжуватиметься і після завершення бойових дій або припинення чи скасування воєнного стану в Україні, чисельність населення України, за оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук, до 2041 року може скоротитися до 28,9 млн. осіб, а до 2051 року — до 25,2 млн. осіб. Прогнозування чисельності населення ускладнюється через відсутність необхідних статистичних даних, зокрема через неможливість обліку демографічних показників на тимчасово окупованих територіях, багатоваріантність сценаріїв перебігу воєнних подій.

Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225 затверджено Стратегію людського розвитку. Тематика цієї Стратегії є дотичною до демографічної сфери, але її цілі стосуються таких аспектів, як створення умов для всебічного розвитку людини протягом життя, розширення можливостей реалізації потенціалу та свободи особистості, її громадянської активності заради формування згуртованої спільноти

громадян, здатних до активної творчої співучасті у гармонійному, збалансованому та сталому розвитку держави. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1617 затверджено план заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021—2023 роки. Реалізації зазначеної Стратегії завадила збройна агресія.

Правове регулювання у сфері демографічної політики України здійснюється відповідно до Конституції України, Законів України “Про охорону дитинства”, “Про відпустки”, “Про соціальні послуги”, “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”, Указів Президента України від 2 червня 2021 р. № 225 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року “Про Стратегію людського розвитку”, від 30 вересня 2019 р. № 722 “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року”, від 24 березня 2021 р. № 119 “Про Національну стратегію у сфері прав людини”, Сімейного кодексу України, розпоряджень Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482 “Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року” (Офіційний вісник України, 2017 р., № 60, ст. 1837), від 7 квітня 2023 р. № 312 “Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023—2025 роках” (Офіційний вісник України, 2023 р., № 44, ст. 2357), від 23 лютого 2022 р. № 286 “Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022—2032 роки” (Офіційний вісник України, 2022 р., № 33, ст. 1803), від 14 квітня 2021 р. № 366 “Про схвалення Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року” (Офіційний вісник України, 2021 р., № 36, ст. 2154).

Розроблення цієї Стратегії передбачено Планом України, схваленим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244 (Офіційний вісник України, 2024 р., № 32, ст. 2035), з метою реалізації ініціативи ЄС “Ukraine Facility”, запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792.

Стратегію розроблено з урахуванням Цілей сталого розвитку до 2030 року, проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № 70/1, положень Конвенції ООН про права дитини, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Враховуючи те, що Україна формує Стратегію у статусі кандидата на членство в ЄС, з яким розпочато переговори про вступ, важливою є її узгодженість із принципами та політикою ЄС. Стратегія ґрунтується на Хартії основних прав ЄС, яка гарантує повагу до людської гідності, демократії та верховенства права, з дотриманням задекларованих ЄС у документі “Демографічні зміни в Європі: інструментарій для дій” принципів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, недискримінації та справедливості між поколіннями, врахування інтересів

жителів сільських та віддалених районів, залучення органів влади всіх рівнів до пошуку та реалізації відповідей на демографічні виклики.

Заходи з реалізації Стратегії потрібно враховувати під час розроблення та реалізації інших стратегій, програм щодо повоєнного відновлення та подальшого розвитку України.

Реалізація Стратегії потребуватиме удосконалення нормативно-правової бази щодо різних складових демографічного розвитку.

Аналіз поточного стану справ у демографічній сфері,
тенденції та обґрунтування щодо необхідності
розв'язання виявлених проблем

Ключовими проявами негативних демографічних тенденцій є масштабна зовнішня міграція, низький рівень народжуваності, високий рівень передчасної смертності, розбалансування ринку праці, масові вимушені переміщення населення в межах України, інші чинники відтворення населення.

Масштабна зовнішня міграція

Міграційний рух в Україні характеризується значним перевищенням чисельності вибулого населення над кількістю прибулого протягом дуже тривалого періоду: спочатку це відбувалося в межах колишнього СРСР, потім економічні проблеми мотивували українців виїжджати до Російської Федерації, а з початку 2000-х — до Польщі.

Перед поширенням в Україні гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, кількість українських трудових мігрантів за кордоном становила 2,5—3 млн. осіб. У 2021 році перші посвідки на проживання в країнах — членах ЄС отримали 875 800 українців, з них 83 відсотки дозволів українцям були видані Польщею. Зайнятість була основною причиною видачі дозволів українцям, 88 відсотків документів були видані з цієї причини.

Збройна агресія викликала вимушену міграцію у безпрецедентному з часів Другої світової війни масштабі: українці, що проживали на територіях, на яких ведуться бойові дії, або тимчасово окупованих територіях, стали масово переміщуватися не лише до відносно безпечних регіонів України, а і до інших країн.

За даними ООН за 2022 рік і Держприкордонслужби за 2023—2024 роки, від початку повномасштабного вторгнення з України виїхало 34,39 млн. українців та в'їхало 30,91 млн. (станом на 31 травня 2024 року). Таким чином, за кордоном перебуває 3,48 млн. українців, які виїхали і не повернулися. Крім того, кількість українців, які виїхали через Російську Федерацію в країни Європи, згідно з опитуваннями Центру економічної стратегії становить 7,4 відсотка, тобто 0,26 мільйона. Відповідно до звітів Управління Верховного комісара ООН у справах

біженців 1,2 млн. українців депортовані або добровільно виїхали на міжнародно визнану територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Відповідно загальна кількість українців, які перебувають за кордоном, становить 5 млн. осіб. Також на територію Російської Федерації незаконно вивезено щонайменше 19,5 тис. дітей.

Оскільки серед осіб, які були вимушені виїхати за межі України внаслідок збройної агресії, значну частину становлять діти та підлітки, їх неповернення призведе до непоправних демографічних втрат, подальшого погіршення і без того несприятливої демографічної ситуації та зниження демографічного потенціалу України.

Ситуація ускладнюється тим, що частина українських сімей після припинення або скасування воєнного стану та обмежень на виїзд може воз'єднатися за межами України: жінки, які матимуть прийнятну роботу і житло, мотивуватимуть своїх чоловіків до переїзду. Водночас імовірно збільшення кількості розлучень зменшуватиме шанси на повернення жінок.

За даними Центру економічної стратегії, станом на січень 2024 р. планували повернутися в Україну 52,5 відсотка опитаних, не планували — 7,3 відсотка, 15,8 відсотка — скоріше не планували повертатись, 24,5 відсотка — вагались з відповіддю, але реальна кількість українців, що залишаться за кордоном, може становити від 1,3 млн. до 3,3 млн. осіб залежно від подальшого розвитку ситуації: чим довше триватиме збройна агресія, тим менша частка осіб, які були вимушені виїхати за межі України внаслідок збройної агресії, повернеться на Батьківщину.

Головними причинами неповернення українців є: невпевненість у безпеці в Україні (47 відсотків), відсутність роботи та засобів до існування (31 відсоток), недостатній рівень доступу до базових послуг (охорона здоров'я, вода, електроенергія, інфраструктура) (22 відсотки), недоступність якісної освіти для дітей (15 відсотків).

Низький рівень народжуваності

Рівень народжуваності, нижчий за потрібний для простого відтворення населення, спостерігається в Україні із середини 1960-х років. Сумарний коефіцієнт народжуваності у 2021 році становив 1,16, що майже вдвічі менше за рівень, необхідний для забезпечення простого відтворення населення, а в період з початку збройної агресії, за оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук, знизився до 0,9. У 2021 році кількість народжених дітей була вдвічі меншою за кількість осіб, яким виповнилося 60 років (народжених у 1961 році) і які мали право вийти на пенсію.

Головними причинами низького рівня народжуваності є:

ціннісні зміни, пов'язані з перенесенням фокуса з кількості народжених дітей на якість їх утримання та виховання, з прагненням до самореалізації поза сферою материнства/батьківства;

погіршення здоров'я через збройну агресію, зокрема репродуктивного, внаслідок поранень і травм, відсутності належного лікування на тимчасово окупованих територіях, стресів, депресивних настроїв, викликаних постійним страхом за своє життя та життя дітей і рідних;

економічні чинники — з народженням дитини підвищується ризик бідності: за даними 2021 року рівень бідності у середньому становив 20,6 відсотка, а для сімей з дітьми — 22,4 відсотка, що є ключовим фактором з початку збройної агресії;

труднощі поєднання професійної діяльності, навчання із народженням і вихованням дітей (не завжди забезпечено належні умови праці, зокрема гнучкий режим робочого часу, можливість дистанційної роботи, доступність якісних послуг з догляду за дітьми, що давало б змогу жінкам повертатися на ринок праці після народження дитини), які значною мірою впливають на відмінності у зайнятості 25—44-річних жінок (71,1 відсотка за відсутності дітей у віці трьох — п'яти років, 51,5 відсотка — за їх наявності); під час збройної агресії через масштабні руйнування, надмірну концентрацію населення, яке проживає на відносно безпечних територіях України, масові обстріли тощо значно зменшились можливості відвідування дітьми закладів дошкільної і загальної середньої освіти.

Поєднання більшості зазначених чинників створює синергетичний ефект і зумовлює для більшості українських сімей необхідність відкладати народження дитини в очікуванні більш сприятливого періоду.

Зусилля щодо підвищення рівня народжуваності традиційно фокусуються в Україні на збільшенні допомоги при народженні дитини. Так, у 2005 році цю допомогу було підвищено більше ніж у 10 разів (з 846 гривень у січні до 8 497,6 гривні — у квітні), у 2008 році її розмір також було збільшено з одночасним запровадженням диференціації розміру та тривалості виплат відповідно до черговості народження (при народженні першої дитини — 12 240 гривень, другої — 25 000 гривень, третьої та кожної наступної — 50 000 гривень; виплати проводились протягом одного — трьох років). Це посприяло зростанню кількості народжених до 426,1 тис. у 2005 році, до 460,4 тис. у 2006 році та до 512,5 тис. у 2009 році. Попри це згідно з результатами досліджень Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA) фінансові стимули часто забезпечують позитивний вплив на народжуваність, але їх довгостроковий ефект є невеликим і впливає переважно на групи з невисоким рівнем освіти та з низькими доходами. Зокрема, попри підвищення виплат в

Україні з 2013 року спостерігається зниження рівня народжуваності. Застереженням щодо заохочення народжуваності виключно грошовими виплатами є також ризик подальшого передання дитини на виховання до закладів інституційного догляду. Станом на липень 2024 р. в Україні близько 15,3 тис. дітей влаштовано на цілодобове перебування в такі заклади.

Через збройну агресію відбуваються подальші негативні зміни у шлюбно-сімейній структурі населення: зростають частки вдів і вдівців, самотніх людей похилого віку, сімей, у яких дітей виховує один із батьків, і сімей, у яких діти мешкають без батьків. Загострюються проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: зростає кількість дітей, батьки яких загинули, зникли безвісти, примусово депортовані тощо. Водночас істотна частка фактичних сімейних пар з різних причин не пов'язана стосунками шлюбу.

Надзвичайно низький рівень народжуваності призводить до деформації вікової структури населення. Зокрема, за часів незалежності України частка населення у віці 65 років і старше зросла з 12 відсотків у 1991 році до майже 18 відсотків у 2021 році та до 22 відсотків у 2024 році. Старіння населення в країні прогресуватиме і надалі.

Високий рівень передчасної смертності

Іншим вагомим проявом демографічної кризи в Україні є надмірна передчасна (до 65 років) смертність, насамперед чоловіків. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні у 2020 році становила 71,35 року (міська місцевість 71,83 року, сільська — 70,32 року). У ЄС цей показник становив 80,4 року.

Головними чинниками надмірної смертності українців є поширеність зайнятості в шкідливих та небезпечних умовах, нехтування стандартами здорового способу життя, неправильне харчування, недостатність рухової активності, значною мірою пов'язаної з обмеженим доступом до відповідної інфраструктури, пізні реактування на проблеми із здоров'ям, нехтування факторами ризику на дорогах, відмова від профілактичних оглядів та вакцинації, несприятлива екологічна ситуація. Особливо гострими є проблеми доступності до медичних, реабілітаційних та рекреаційних послуг для жителів невеликих населених пунктів.

За даними Держстату, в 2020 році основними причинами смерті серед населення віком до 65 років в Україні були хвороби системи кровообігу (39,1 відсотка), новоутворення (19,1 відсотка), зовнішні причини (12,9 відсотка), хвороби органів травлення (9,6 відсотка).

За даними ВООЗ, станом на липень 2023 р. в Україні курили 27,4 відсотка дорослих, у тому числі 44 відсотки чоловіків та 13,7 відсотка жінок. За даними Держстату, кількість померлих від хвороб, пов'язаних з алкоголем, у 2021 році становила 9,3 тис. осіб (у 2020 році — 9,7 тис. осіб).

За офіційними даними Департаменту патрульної поліції, у 2023 році внаслідок дорожньо-транспортних пригод загинуло 3053 особи, травмувалося 29 502 особи. При цьому перевищення швидкості є порушенням, яке становить найбільшу небезпеку для життя людини. За даними Департаменту патрульної поліції, у 2023 році перевищення швидкості стало причиною смерті 1716 людей. Це становить майже 56 відсотків випадків усіх смертей на дорогах.

Збройна агресія спричинила суттєве зростання смертності українців, передусім чоловіків, від зовнішніх факторів, насамперед загибелі під час участі у бойових діях, внаслідок ракетних обстрілів військової та цивільної інфраструктури, житлових будинків, ув'язнень та полону. Збройна агресія зумовлює зростання смертності через обстріли та обмежений доступ до медичної допомоги на тимчасово окупованих територіях і територіях активних бойових дій, кадрові втрати, суттєву трансформацію попиту на медичні послуги, до якої інфраструктура цієї сфери була не готова, систематичні стреси, що провокують виникнення нових та загострення старих хронічних захворювань.

Також значно збільшується кількість осіб, які отримали інвалідність. На даний час немає повних і точних статистичних даних щодо інвалідизації саме внаслідок збройної агресії. Кількість окремих випадків інвалідності можна опосередковано визначити за допоміжними показниками. Наприклад, у період з 24 лютого 2022 р. до 31 жовтня 2023 р. понад 16,1 тис. осіб звернулося до відповідних державних органів для забезпечення протезами верхніх та/або нижніх кінцівок, з них забезпечено такими протезами 15,7 тис. осіб (97,5 відсотка). У цих показниках не враховано інших допоміжних засобів реабілітації, а також осіб, яких забезпечено протезами в інший спосіб.

У період з 2014 року по грудень 2021 р., за даними Звіту щодо збору даних про постраждалих від вибухонебезпечних предметів та інциденти, підготовленого Програмою розвитку ООН в Україні (Mine victim and accident data collection in Ukraine: Final report), на території України сталося 650 інцидентів, у яких постраждало 1078 цивільних осіб, із них 312 померло.

Після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації з лютого 2022 р. по травень 2024 р., за інформацією бази даних нещасних випадків серед цивільних, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами, на підконтрольних територіях сталося 607 інцидентів, у яких постраждало ще 889 цивільних осіб, із них 277 осіб загинуло (14 дітей), а 612 осіб отримали поранення (74 дитини). Проте масштаб забруднення вибухонебезпечними предметами постійно збільшується у зв'язку з продовженням активних бойових дій, що зумовлює можливість збільшення кількості таких інцидентів.

Найважливішим чинником зниження рівня смертності та збереження людських життів є припинення воєнних дій на території України. Але досвід інших країн показує, що після завершення війни рівень смертності може не відразу повернутися на довоєнний рівень, і навіть за таких умов це не означає подолання тих факторів передчасної смертності, які були поширені в Україні до лютого 2022 року.

Розбалансування ринку праці

Збройна агресія негативно вплинула на ринок праці України. За оцінкою Міжнародної організації праці, рівень зайнятості в Україні у 2022 році знизився на 15,5 відсотка (що відповідає втраті 2,4 млн. робочих місць) порівняно з 2021 роком. Однак попри значне скорочення робочих місць і зростання безробіття внаслідок збройної агресії на українському ринку праці спостерігається дефіцит робочої сили. В опитуванні, проведеному Національним банком, зазначається, що 25,6 відсотка підприємств заявили про негативний вплив на їх роботу нестачі кваліфікованих працівників.

Серед ключових причин такої ситуації є:

масштабна еміграція кваліфікованих кадрів (ОЕСР визначив, що 77 відсотків вимушених мігрантів з України мали досвід роботи на батьківщині, 20 відсотків були самозайнятими або підприємцями; дані щодо освіти показують, що 71 відсоток вимушених мігрантів мають вищу освіту);

мобілізація до Збройних Сил громадян, які раніше були учасниками ринку праці;

невідповідність навичок та кваліфікації кандидатів на вакантні посади вимогам роботодавців;

значні регіональні диспропорції розподілу економічно активного населення.

Диспропорції на ринку праці перешкоджають і спроможності підприємств відновлювати свою діяльність, і спроможності громадян мати власні джерела заробітку і планувати своє економічне майбутнє.

Крім того, значна кількість людей працездатного віку виїхали з України. За даними Центру економічної стратегії, 56 відсотків усіх біженців (2,8 млн. осіб) становлять особи працездатного віку.

Дисбаланс на ринку праці буде посилюватись. За оцінкою громадської організації “Easy Business”, протягом наступного десятиріччя на ринку праці виникне дефіцит близько 4,5 млн. працівників. Зокрема, до 2028 року максимальне зростання попиту на фахівців очікується у сферах адміністративного та допоміжного обслуговування (у 2,4 раза порівняно з 2022 роком), будівництва (у 2,3 раза), інформації та електронних комунікацій (у 2,2 раза). Протягом цього періоду зростатиме попит на

інженерів, технічних фахівців, військових фахівців, спеціалістів у галузях природничих наук, технологій, інженерії, математики, медичних працівників, енергетиків, будівельників, фахівців з публічної політики та врядування.

Окремою проблемою ринку праці є низький рівень працевлаштування осіб з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб. Станом на вересень 2023 року із 2,1 млн. зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб працездатного віку було працевлаштовано близько 800 тис. осіб. До початку повномасштабної збройної агресії з 2,7 млн. осіб з інвалідністю, зареєстрованих в Україні, було працевлаштовано 16 відсотків.

Значна потенційно активна частина суспільства залишається виключеною з ринку праці, зокрема жінок, які доглядають за дітьми молодшого віку. З початком повномасштабної збройної агресії дана проблема суттєво загострилась, особливо в громадах, які розташовані поруч із зоною бойових дій.

Також загострюється проблема виключення з ринку праці осіб старшого віку, зокрема у віці 50—55 років і старше. Певною мірою це зумовлено невідповідністю кваліфікацій і компетенцій таких осіб потребам ринку праці, але подекуди — дискримінацією за ознаками віку з боку роботодавців, які з упередженням ставляться до найму фахівців старшого віку.

Збройна агресія спричиняє втрати функціональності організму різних ступенів у значній кількості громадян, особливо військових. Неспроможність ринку праці забезпечити зайнятість таких громадян після реабілітації призведе до ризику втрати такими громадянами власних джерел доходів. Це матиме негативний вплив як на фінансову самостійність їх сімей, так і на збільшення дефіциту фахівців на ринку праці.

При цьому для розв'язання проблем на ринку праці та дефіциту робочої сили Україна повинна не лише залучати нові кадри, але і зосередити зусилля на суттєвому підвищенні продуктивності праці. Це вимагає створення стимулів для підприємств та працівників інвестувати в підвищення продуктивності, що передбачає розвиток навичок, освіти та підвищення кваліфікації кадрів. Ключовим інструментом для цього має стати збільшення частки використання сучасних технологій, автоматизації процесів, цифровізації та інновацій у виробництві і послугах. Підвищення технологічної спроможності робочої сили сприятиме ефективнішому використанню наявних ресурсів і забезпечить довгостроковий розвиток економіки.

Масові вимушені переміщення населення в межах України

Вимушені внутрішні міграції за масштабом співставні із зовнішніми і також мають вплив на погіршення демографічної ситуації через зміну

планів сімей щодо народження дітей, погіршення умов життя внутрішньо переміщених осіб, недостатність закладів соціальної інфраструктури в приймаючих громадах тощо.

Перед початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну було зареєстровано близько 1,3 млн. внутрішньо переміщених осіб. Відтоді їх чисельність стала стрімко зростати. Станом на липень 2024 р. налічувалось 4,7 млн. зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб, серед них 3,4 млн. осіб (73,5 відсотка) перемістилися після 24 лютого 2022 року.

Переміщення в інші населені пункти та, як наслідок, втрата роботи та інших джерел доходів є суттєвими чинниками невпевненості у майбутньому і залишатимуться такими ще тривалий час, поки внутрішньо переміщені особи інтегруються у нові територіальні громади або повернуться до попереднього місця проживання. Це призводить до зменшення рівня народжуваності серед внутрішньо переміщених осіб.

Прогноз кількості населення в територіальних громадах є базою планування інфраструктури (наприклад, необхідної кількості лікарень, шкіл, закладів дошкільної освіти), розроблення житлових програм, довгострокових бізнес-планів. Тому необхідним є регулярний моніторинг налаштування внутрішньо переміщених осіб щодо повернення, укорінення на новому місці чи подальшого переміщення. Станом на грудень 2023 року, за даними Міжнародної організації з міграції, 25 відсотків фактичних внутрішньо переміщених осіб, що еквівалентно 914 тис. осіб, повідомили, що вони розглядають можливість покинути своє поточне місце проживання. Більшість внутрішньо переміщених осіб (57 відсотків) висловили намір залишитися на нинішньому місці, а більшість з тих, хто повідомили про намір виїхати, не мали чітких строків для переїзду (55 відсотків) і лише 6 відсотків повідомили, що планують виїхати протягом одного місяця з моменту інтерв'ю.

Державні програми можуть заохочувати внутрішньо переміщених осіб повертатися до своїх домівок на території, на яких ведуться (велися) бойові дії, або навпаки — переїжджати на території, віддалені від територій, на яких ведуться бойові дії, якщо там є потреба в робочій силі та забезпечено доступність інфраструктури. Політика стосовно доцільності стимулювання внутрішньо переміщених осіб, які залишили території, на яких ведуться бойові дії, до повернення на території, які межують з Російською Федерацією та Республікою Білорусь, має формуватися за участю Міноборони. При цьому треба чітко комунікувати з внутрішньо переміщеними особами щодо вибору місця їх проживання.

Інші чинники відтворення населення: безпека, житло, задоволення базових потреб

Безпекові ризики внаслідок збройної агресії стали вирішальними факторами зовнішньої та внутрішньої міграції, зниження рівня народжуваності, підвищення рівня смертності (зокрема передчасної та раптової). Важливим безпековим фактором у довгостроковому періоді є сусідство значної частини території України з Російською Федерацією та Республікою Білорусь, а отже, необхідно формувати політику на цих територіях із урахуванням того, що навіть після припинення збройної агресії, вони будуть залишатися у безпосередній близькості від держави-агресора.

Також велика площа територій України забруднена вибухонебезпечними предметами, що суттєво обмежує шанси на повернення українців до місця постійного проживання. Згідно з даними Мінекономіки, площа потенційно забруднених вибухонебезпечними предметами територій в Україні становить 144 тис. кв. кілометрів, тобто 24 відсотки загальної площі України.

Вагомим чинником повернення українців, які виїхали за кордон, до України та прийняття схвального рішення про народження дітей є наявність доступного та якісного безпечного житла. Масштабні руйнування поглибили і без того суттєву проблему з доступом до якісного житла для багатьох українців. За оцінкою Київської школи економіки, станом на січень 2024 р. загальна кількість зруйнованих і пошкоджених об'єктів житлового фонду становить понад 250 тис. будівель, із них 222 тис. — приватні будинки, понад 27 тис. — багатоквартирні будинки, 526 тис. — гуртожитки.

В Україні фактично немає доступного та якісного соціального житла для громадян, які його потребують, але не можуть придбати. У критичній ситуації, спричиненій збройною агресією, держава та місцева влада дуже обмежені щодо можливості надання якісного житла в тимчасове користування.

Руйнування житла, незахищеність прав орендарів і орендодавців у взаємних відносинах, дискримінація у сфері оренди житла, насамперед, дискримінація на підставі статусу внутрішньо переміщених осіб, регіонального походження орендарів, відсутність інструментів підтримки громадян, які не мають можливості придбати житло в кредит чи сплачувати ринкову вартість оренди, — усе це значно послаблює впевненість багатьох українців у майбутньому, суттєво впливає на їх налаштованість щодо еміграції, народження дітей тощо.

Неможливість забезпечення базових потреб у наданні комунальних і побутових послуг (в енерго-, водо-, теплопостачанні, послугах зв'язку) для

населення України ускладнює умови проживання людей і ставить під сумнів плани щодо їх повернення додому.

Згідно із соціологічним опитуванням, проведеним компанією Gradus у 2023 році серед українців, які виїхали за межі України внаслідок збройної агресії, 41 відсоток респондентів вважають, що облаштування міст за кордоном є значно кращим, ніж в Україні. Це є свідченням відмінностей як щодо розвитку інфраструктури, так і зручності місць для проживання. Крім медичної інфраструктури та закладів освіти, йдеться про недостатність в Україні закладів, що надають послуги з догляду. За результатами дослідження, проведеного організацією Civitta на замовлення UNICEF, в Україні понад 3,5 млн. осіб потребують надання послуг з догляду.

Через руйнування соціальної інфраструктури погіршився доступ до базових послуг. За інформацією МОН, від бомбардувань та обстрілів постраждали 3 798 закладів освіти, із них 365 зруйновано. За даними Мінінфраструктури, внаслідок бойових дій зруйновано та пошкоджено 159 закладів, які надають соціальні послуги, зокрема центрів надання соціальних послуг, геріатричних установ, санаторіїв, дитячих таборів та інтернатів (зокрема для осіб з інвалідністю). Це призвело до погіршення інклюзивності та доступності послуг, проблем із отриманням медичних і соціальних послуг, особливо для осіб з інвалідністю та людей похилого віку.

За інформацією структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних та Київської міської військових адміністрацій, станом на 30 вересня 2024 р. пошкоджень внаслідок воєнних дій зазнали 1 885 об'єктів у 717 закладах охорони здоров'я, із яких 959 об'єктів пошкоджено (зруйновано) і досі не відновлено.

За інформацією Мінмолодьспорту, через збройну агресію постраждало 110 молодіжних центрів та молодіжних просторів (24 зруйновано, 21 пошкоджено і 65 окуповано). До її початку в Україні функціонувало понад 300 молодіжних центрів та молодіжних просторів. Облаштування міст для життя охоплює не лише наявність базової громадської інфраструктури, але і безбар'єрність, зручність, наявність місць для дозвілля (заклади культури, парки, зони відпочинку), екологічні умови, що залежить від якості планування міст і дотримання стандартів планування забудовниками.

Можливих сценаріїв розвитку ситуації демографічних викликів є два: інерційний і сценарій змін.

Інерційний сценарій передбачає реалізацію політики державної підтримки населення із урахуванням поточної демографічної ситуації без запровадження додаткових інструментів впливу. Цей сценарій не дає можливості в короткостроковому періоді якісно вплинути на демографічну

ситуацію в Україні, чим спричиняє поглиблення демографічної кризи. При цьому чисельність населення України в кордонах 1991 року, за оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук, може знизитися до 28,9 млн. осіб на 1 січня 2041 року.

Сценарій змін передбачає схвалення цілісної Стратегії, розробленої з урахуванням українського та міжнародного досвіду щодо вжиття комплексних заходів і забезпечення ефективної координації дій усіх органів влади з метою забезпечення гідного рівня та якості життя кожному українцеві, створення умов для повернення громадян України із-за кордону, відтворення населення.

Перевагою другого сценарію є мінімізація наслідків збройної агресії та пом'якшення демографічної кризи, що призведе до покращення параметрів демографічної динаміки: за цим варіантом чисельність населення може становити на 1 січня 2041 р. 33,9 млн. осіб.

Мета та основні принципи реалізації Стратегії

Метою Стратегії є забезпечення сталого та довгострокового відтворення населення України, покращення його ключових соціально-демографічних характеристик шляхом підвищення стійкості держави та суспільства в умовах демографічних змін, зокрема внаслідок впливу збройної агресії, епідемій, бідності та інших несприятливих чинників.

Стратегія базується на таких основних принципах:

людиноцентричність (найвищою цінністю визнається життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод);

повага до вибору кожної людини у поєднанні із заохоченням поведінки, сприятливої для демографічного відтворення;

рівність і недискримінація;

ефективність і результативність;

раціональність і прогностичність;

інклюзивність (урахування можливостей та інтересів усіх груп населення);

урахування регіональних особливостей під час прийняття рішень;

інформаційна об'єктивність (базування на надійних системах збору, аналізу та моніторингу даних);

верховенство права;

забезпечення культури безпечної життєдіяльності.

Стратегічні цілі та завдання,
спрямовані на їх досягнення

Стратегічні цілі спрямовані на подолання негативних демографічних тенденцій, забезпечення необхідних для суспільства кількісних та якісних параметрів відтворення населення шляхом створення передумов для покращення якості життя громадян України.

Стратегічна ціль 1. Створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон

Досвід розвинених країн із подолання демографічної кризи, пов'язаної з довготривалим періодом низького рівня народжуваності, свідчить, що ключовим інструментом для стабілізації демографічної ситуації є забезпечення позитивного сальдо міграції (перевищення кількості осіб, які прибули до країни, над кількістю тих, які вибули).

Ідеться, насамперед, про повернення в Україну тих українців, які проживають за кордоном. При цьому повернення має відбуватися згідно з основними принципами Управління Верховного комісара ООН з питань біженців — безпечно та з гідністю.

Завдання щодо повернення має фокусуватися не лише на громадянах України, які виїхали за кордон на початку повномасштабної збройної агресії, але і на тих, що виїхали раніше, та представниках української діаспори — особах українського походження та їх нащадках, які мають громадянство інших держав.

За даними МЗС, станом на 2019 рік найбільшою була українська діаспора в Російській Федерації (близько 2 млн. осіб — за офіційними даними), у Канаді — 1,2 млн. осіб, США — близько 900 тис. осіб — за офіційними даними, до 1,5 млн. осіб — за неофіційними даними, Бразилії — 500 тис. осіб. Серед країн Європи найбільше громадян українського походження проживають у Молдові (477 тис. осіб), Німеччині (123 тис. осіб), Румунії (52 тис. осіб).

Робота із сприяння поверненню в Україну тих українців, які давно проживають за кордоном і мають громадянство інших країн, має початися з вирішення питання, кому доцільно надавати громадянство. Питання про доцільність сприяння імміграції в Україну українців, які проживають у Російській Федерації та Республіці Білорусь, вимагатиме окремого обговорення.

Дослідження щодо мігрантів з інших країн, зокрема причин їх повернення, показують, що, крім безпекових та економічних факторів, на повернення із-за кордону суттєво впливають також психоемоційні фактори (туга за домом, патріотизм, відчуття національної ідентичності тощо). Тому під час заохочення українців, що проживають за кордоном, до спрямування в Україну своїх знань, інвестицій і благодійної допомоги

потрібно враховувати культурно-гуманітарні аспекти, чим забезпечується постійний зв'язок держави з такими особами для збереження їх відчуття приналежності до країни.

Якщо повернення осіб, які були вимушені виїхати за межі України внаслідок збройної агресії, та залучення закордонних українців не буде достатнім для компенсації подальшого природного скорочення населення та дефіциту робочої сили на ринку праці, міграційна політика в майбутньому може поширюватися на залучення іммігрантів. Одним із інструментів такого залучення може бути навчання студентів-іноземців, які частково адаптуються в Україні, вивчають мову, налагоджують соціальні зв'язки.

Але залучення великої кількості іммігрантів вимагає попередньої підготовки. Досвід Канади та Австралії показує, що успішність політики залучення іммігрантів залежить від чіткості визначення цілей (яку кількість людей, яких фахівців, якої кваліфікації, в які регіони доцільно залучити, на яких умовах вони можуть в'їхати), інтеграції та культурної адаптації іммігрантів з метою уникнення ворожнечі та дискримінації, а також сприяння організації легкого і зрозумілого доступу до послуг та інформації про адміністративні процедури та сервіси.

Надзвичайно важливим для майбутнього України є також зниження рівня відтоку молоді, адже молоде покоління є ключовим ресурсом для економічного розвитку та інновацій. За даними Центру економічної стратегії, серед українців, що виїхали за кордон у перші два роки повномасштабної збройної агресії, — 36 відсотків осіб у віці 18—44 роки.

Одна з ефективних стратегій для утримання молоді в країні — інвестування в освіту та професійне навчання. Запровадження сучасних програм навчання, які відповідають потребам ринку праці та світовим тенденціям, дасть змогу молодим українцям здобувати конкурентоспроможні навички та залишатися в Україні, усвідомлюючи перспективи для професійного зростання.

Крім того, важливо розвивати партнерство між закладами освіти та бізнесом. Інтеграція практичних курсів, стажування і дуальна форма здобуття освіти, коли теоретичні знання поєднуються із реальним досвідом на робочому місці, допоможе молоді здобути необхідні компетенції та підготуватися до роботи в умовах сучасного ринку. Такі ініціативи сприяють зменшенню безробіття серед молоді, а також бажанню залишатися в Україні, усвідомлюючи можливості для кар'єрного зростання та самореалізації.

Рішення, які Україна ухвалює у сфері міграційної політики, мають бути узгоджені із законодавством ЄС та країн — членів ЄС, зокрема, але не обмежуючись, Регламентом ЄС № 2021/2023 з питань притулку, Дублінським регламентом № 604/2013, Директивою ЄС № 2009/50 “Про

висококваліфікованих працівників”, Шенгенським прикордонним кодексом № 2016/399 і Директивою про повернення № 2008/115. Нормативно-правові акти у сфері міграційної політики мають враховувати актуальні рекомендації, розроблені ЄС, та сприяти європейській інтеграції України.

Держава має робити все можливе для повернення українців із-за кордону, але разом з тим потрібно визнати, що значна кількість українців може не повернутися. Проте це варто розглядати не лише як проблему, що потребує негайного реагування, але також і як можливість, адже українці, які інтегруються за кордоном, можуть бути дуже потужним провідником проукраїнської позиції у країнах перебування, а також потенційним джерелом інвестицій в економіку України, нових прогресивних знань, досвіду тощо.

Водночас для активізації таких позитивних можливостей, які може надавати Україні велика українська спільнота за кордоном, необхідно працювати над підвищенням рівня лояльності до цієї спільноти.

З огляду на зазначене доцільно суттєво посилити роботу з українцями за кордоном шляхом налагодження постійної предметної комунікації з об'єднаннями українців за межами держави.

Крім того, необхідно розробити інституційні інструменти для швидкого виявлення та реагування на проблеми українців в інших країнах, з метою посилення відчуття, що Україна як держава завжди і в будь-якій ситуації захищатиме інтереси своїх громадян будь-де.

Для реалізації стратегічної цілі 1 необхідно забезпечити:

- 1) створення умов для добровільного повернення українців із-за кордону та зменшення відтоку населення з України;
- 2) поглиблення співпраці із представниками закордонних українців;
- 3) залучення мігрантів із числа іноземних громадян для задоволення потреб ринку праці, які неможливо задовольнити за рахунок внутрішніх ресурсів;
- 4) сприяння зниженню рівня відтоку молоді за кордон.

Стратегічна ціль 2. Створення умов для підвищення рівня народжуваності, підтримка сім'ї

Збройна агресія спричинила зростання ризиків особливо для сімей із дітьми: зниження рівня доходів, зростання безробіття, підвищення цін тощо. Це може призвести до нездатності сімей забезпечити своїм дітям доступ до освіти, охорони здоров'я та інших базових потреб.

Важливо забезпечити економічну самодостатність сімей в Україні — здатність самостійно забезпечувати свої базові потреби без залежності від державної допомоги або зовнішніх джерел доходу.

Для природного відновлення чисельності населення необхідно підвищення рівня народжуваності з метою поступового наближення до показників, що необхідні для простого відтворення населення (коефіцієнт народжуваності — 2,1—2,2 дитини на одну жінку).

Потрібно створити належні умови із наданням підтримки сім'ям у реалізації прагнення народити і виховати бажану для них кількість дітей. Найкращим є виховання дітей у біологічних сім'ях, а в разі неможливості — в інших сімейних формах виховання. Це потребує формування системи соціальних послуг, якими забезпечується, зокрема, запобігання відмовам батьків від дітей, підтримка прийомних сімей у вихованні та догляді дітей, а також деінституціоналізація догляду за тими дітьми, які перебувають в інституційних закладах. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки передбачає, що до 2026 року 99 відсотків дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, мають бути забезпечені сімейним доглядом, вихованням в умовах, наближених до сімейних, з яких не менше ніж 95 відсотків виховуються в сім'ях.

Для реалізації стратегічної цілі 2 необхідно забезпечити:

- 1) подолання негативних наративів/стереотипів серед громадян щодо материнства та батьківства;
- 2) покращення репродуктивного здоров'я нації;
- 3) формування середовища, дружнього до сімей з дітьми;
- 4) підвищення економічної самодостатності сімей, створення сприятливих умов для поєднання батьківства із навчанням/професійною зайнятістю;
- 5) забезпечення комплексної державної підтримки сімей з дітьми (до досягнення дітьми повноліття);
- 6) створення умов для виховання всіх народжених дітей у біологічних сім'ях, а в разі неможливості — в інших сімейних формах виховання.

Стратегічна ціль 3. Зниження рівня передчасної смертності

Цільовим показником зниження рівня передчасної смертності є зменшення ймовірності смерті у віці до 65 років до показників, середніх для країн ЄС: 16,3 відсотка — серед чоловіків, 8,3 відсотка — для жінок (в Україні відповідні показники, за даними 2020 року, становлять відповідно 40 відсотків і 16,8 відсотка).

Крім того, в Україні внаслідок збройної агресії постійно збільшується кількість осіб з інвалідністю. При цьому чинна система встановлення інвалідності, а також виплати пенсій не враховує впливу інвалідності на працездатність особи — потрібен перехід до Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я. Задоволення

потреб особи з інвалідністю пов'язано не так з її діагнозом, як з обмеженнями життєдіяльності. Саме це дає змогу визначити види підтримки, які можуть задовольнити потреби людини та її повернення/включення до активного соціального життя.

Для реалізації стратегічної цілі 3 необхідно забезпечити:

- 1) популяризацію здорового способу життя і відповідальності за власне здоров'я;
- 2) раннє виявлення та попередження хвороб, що найчастіше призводять до передчасної смертності або втрати здоров'я;
- 3) зменшення факторів ризику травмування чи смертності в повсякденному житті;
- 4) підвищення рівня доступності медичної допомоги та її якості;
- 5) збереження людської гідності та високого рівня якості життя в період хвороби та лікування;
- 6) розвиток інфраструктури для здорового дозвілля.

Стратегічна ціль 4. Активізація на ринку праці максимальної кількості громадян, які можуть працювати

Збройна агресія суттєво вплинула на ринок праці, створивши нові виклики та загрози для економіки. Значна кількість підприємств припинили свою діяльність або скоротили обсяги виробництва. Особливо постраждали ті регіони, де ведуться активні бойові дії або які були тимчасово окуповані Російською Федерацією. Втрата робочих місць змусила багатьох громадян шукати нові можливості для працевлаштування, часто в інших регіонах або за кордоном.

З іншого боку, у зв'язку з мобілізацією частини населення, вимушеним виїздом за кордон відбулося значне скорочення чисельності робочої сили. Це, в свою чергу, створило дефіцит кадрів у багатьох галузях економіки, особливо в таких критичних секторах, як виробництво, будівництво і транспорт.

Ситуація, з якою стикнулася наша держава, надзвичайно складна. Але, з іншого боку, така ситуація відкриває для України нові горизонти в майбутньому. Адже після завершення збройної агресії в Україні почнеться масштабна відбудова; із урахуванням процесу структурної перебудови економіки України, спричиненої збройною агресією, Україна увійде до числа провідних експортерів військових технологій, буде активно інвестувати у розвиток зелених енергетичних технологій, матиме передові знання щодо реабілітації і протезування тощо. Усе це, в свою чергу, створює нові можливості для працевлаштування та швидкого кар'єрного розвитку фахівців різних професій.

Пріоритетним завданням для демографічного розвитку та зростання економіки в цілому є врегулювання попиту та пропозиції на ринку праці. За умови побудови дієвої системи підвищення кваліфікації, перекваліфікації та професійної мобільності це допоможе людям залишатися затребуваними на ринку праці, адаптуватися до нових умов.

Модернізація законодавства про працю та безпеку праці відповідно до права ЄС (acquis ЄС) із одночасним забезпеченням сприятливого середовища для двосторонніх і тристоронніх соціальних діалогів, а також зміцнення спроможності соціальних партнерів матиме вирішальне значення для забезпечення добре функціонуючого конкурентного ринку праці, що пропонує робочі місця з гідними умовами праці.

Для реалізації стратегічної цілі 4 необхідно забезпечити:

- 1) регулярний аналіз поточного стану та прогноз попиту і пропозиції на ринку праці, адаптацію освітніх програм до потреб ринку праці;
- 2) сприяння поверненню на ринок праці окремих категорій громадян (особи з інвалідністю, люди похилого віку, внутрішньо переміщені особи, ветерани);
- 3) підвищення рівня працевлаштування молоді після завершення навчання.

Стратегічна ціль 5. Адаптація соціуму до демографічного старіння та формування умов для активного довголіття

Україна входить до групи 30 країн із найстарішим за віком населенням: 22 відсотка населення становлять особи у віці 65 років і старше. Старіння населення в країні прогресуватиме і надалі. Це вимагає пришвидшеної адаптації суспільства до наслідків демографічного старіння та врегулювання питань, що безпосередньо стосуються життєдіяльності людей похилого віку.

Незадовільна якість життя осіб похилого віку в Україні спричинена як загальними факторами (погіршення економічної ситуації, наслідки воєнних дій тощо), так і специфічними (поширення бідності внаслідок низького рівня пенсійного забезпечення та недоліків соціальної підтримки); наявністю хронічних захворювань (часто занедбаних), лікування яких ускладнюється через проблеми з доступністю, особливо у сільській місцевості, до закладів охорони здоров'я, аптечних закладів та установ соціального захисту; проявами дискримінації за віком, особливо під час працевлаштування, низьким рівнем участі людей похилого віку в житті суспільства.

Отже, основними завданнями для забезпечення реалізації стратегічної цілі 5 є:

- 1) забезпечення підтримки здоров'я та благополуччя осіб похилого віку;

2) створення умов для реалізації та активної життєдіяльності осіб похилого віку.

Стратегічна ціль 6. Розвиток можливостей для якісного життя. Україна — держава, в якій хочеться жити

Демографічна політика України має передбачати створення передумов, які опосередковано впливають на рішення громадян щодо народження дітей, повернення в Україну чи, навпаки, виїзд на проживання за кордон, а також на можливості подолання проблеми передчасної смертності.

Забезпечення безпеки вимагає не лише очищення забруднених територій України від вибухонебезпечних предметів та облаштування бомбосховищ, але і впровадження комплексного підходу до створення безпечного простору. Необхідна також зміна навичок і культури поведінки громадян, зокрема щодо відповідальності за власну безпеку, користування сховищами під час повітряних тривог тощо.

При цьому навіть після завершення повномасштабної збройної агресії, із урахуванням географічного сусідства із двома авторитарними країнами, Україна має бути завжди готовою до повторного нападу держави-агресора. Виходячи з цього необхідно розробити політику щодо розселення: визначити термін “території ризикованого проживання” та рівень доцільності заселення таких територій з огляду, зокрема, на потреби сил безпеки та оборони.

Крім того, необхідно забезпечити розбудову всередині держави національної єдності та суспільної згуртованості: діяти не проти чогось, а заради майбутнього. Людиноцентричний підхід як ключовий принцип цієї єдності сприяє створенню такого середовища, в якому кожен громадянин відчуває свою важливість і має можливості для самореалізації. Це дасть змогу зміцнити соціальну згуртованість у суспільстві, зменшити напругу між різними соціальними групами, сприятиме економічному зростанню та сталому розвитку суспільства та розвитку демократії.

Здійснення заходів із відновлення та покращення доступу до житла стимулюватиме повернення українців із-за кордону та подальше зменшення відтоку населення з України. Розвиток освіти, медицини та соціальної інфраструктури підвищує якість життя та забезпечує відновлення суспільства. Підтримка ветеранів війни та членів їх сімей і гармонійне співіснування різних груп населення стає особливо важливим у контексті відновлення після припинення збройної агресії. Це сприяє формуванню стабільного та згуртованого суспільства.

Отже, основними завданнями для забезпечення реалізації стратегічної цілі 6 є:

1) формування безпечного довкілля;

- 2) підвищення рівня довіри громадян до держави;
- 3) забезпечення безбар'єрності на всіх об'єктах житлової та соціальної інфраструктури;
- 4) розвиток механізмів забезпечення житлом громадян відповідно до їх потреб і можливостей;
- 5) доступність і якість інфраструктури, дружність середовища до людини;
- 6) соціальна згуртованість українського суспільства.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

З метою реалізації Стратегії будуть вжиті заходи до залучення інвестицій, гуманітарної та міжнародної технічної допомоги, проведення моніторингу їх цільового використання.

Обсяг видатків, необхідних для реалізації Стратегії, визначається щороку під час складання проектів державного та місцевих бюджетів на відповідний рік із урахуванням реальних можливостей.

Порядок проведення моніторингу, оцінювання результатів реалізації Стратегії, звітування та індикативні показники

Реалізація Стратегії здійснюється протягом 2024—2040 років. Один раз на три роки передбачається розроблення та затвердження операційного плану заходів з реалізації Стратегії на відповідний період.

Для досягнення стратегічних цілей Стратегії операційним планом заходів визначаються конкретні завдання і заходи, відповідальні за виконання, строки та індикатори виконання. До припинення або скасування правового режиму воєнного стану застосовуються орієнтовні індикатори виконання.

Моніторинг та оцінку результатів реалізації Стратегії проводить Мінсоцполітики за участю інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших заінтересованих сторін, залучених до виконання завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей.

Відповідальні за виконання операційного плану заходів з реалізації Стратегії мають щороку до 1 березня та до 1 вересня подавати Мінсоцполітики інформацію про стан реалізації Стратегії та виконання операційного плану заходів з її реалізації.

У рамках проведення моніторингу за результатами аналізу та узагальнення отриманої інформації про стан виконання операційного

плану заходів з реалізації Стратегії на відповідний період Мінсоцполітики щороку до 1 травня подає Кабінетові Міністрів України звіт про стан реалізації Стратегії та виконання операційного плану заходів з її реалізації, а також оприлюднює його на офіційному веб-сайті міністерства.

До підготовки щорічного звіту можуть бути залучені експерти, організації громадянського суспільства, наукові установи.

Оцінювання результатів реалізації Стратегії проводить Мінсоцполітики під час підготовки щорічних звітів із урахуванням індикативних показників для проведення моніторингу реалізації Стратегії.

Результати моніторингу використовуються для формування операційних планів заходів з реалізації Стратегії на наступні періоди.

Індикативними показниками для проведення моніторингу реалізації Стратегії є:

| Індикативні показники для проведення моніторингу реалізації Стратегії | Фактичні дані* | Очікувані дані | Прогнозні дані за інерційним сценарієм | | | Прогнозні дані за сценарієм змін | | |
|--|----------------|----------------|--|----------|----------|----------------------------------|----------|----------|
| | 2021 рік | 2024 рік | 2030 рік | 2035 рік | 2040 рік | 2030 рік | 2035 рік | 2040 рік |
| 1. Чисельність постійного населення (за оцінкою), млн. осіб, у тому числі: | 41 | 31,1 | 31,6 | 30,5 | 28,9 | 33,5 | 34 | 33,9 |
| за статтю: | | | | | | | | |
| - чоловіки | 19 | 14,9 | 14,8 | 14,3 | 13,6 | 16 | 16,2 | 16,3 |
| - жінки | 22 | 16,2 | 16,8 | 16,2 | 15,3 | 17,5 | 17,8 | 17,6 |
| за типом місцевості: | | | | | | | | |
| - міське населення | 28,5 | 21,8 | 22,2 | 21,5 | 20,4 | 23,4 | 23,7 | 23,7 |
| - сільське населення | 12,5 | 9,3 | 9,4 | 9 | 8,5 | 10,1 | 10,3 | 10,2 |
| 2. Загальний приріст (скорочення) чисельності населення, тис. осіб, у тому числі: | -103 | -587 | -320 | -330 | -350 | -100 | -20 | 50 |
| природний приріст (скорочення) населення | -111 | -247 | -300 | -310 | -320 | -200 | -150 | -100 |
| міграційний приріст (скорочення) населення | 8 | -340 | -20 | -20 | -30 | 100 | 130 | 150 |
| 3. Загальний коефіцієнт народжуваності (кількість живонароджених на 1 000 осіб наявного населення) | 7,3 | 6 | 6,3 | 6,9 | 7,6 | 8,4 | 9,4 | 9,6 |
| 4. Сумарний коефіцієнт народжуваності (скільки в середньому дітей народила б одна жінка упродовж | 1,16 | 0,9 | 1 | 1,1 | 1,2 | 1,3 | 1,4 | 1,5 |

| Індикативні показники для проведення моніторингу реалізації Стратегії | Фактичні дані* | Очікувані дані | Прогнозні дані за інерційним сценарієм | | | Прогнозні дані за сценарієм змін | | |
|---|----------------|----------------|--|----------|----------|----------------------------------|----------|----------|
| | 2021 рік | 2024 рік | 2030 рік | 2035 рік | 2040 рік | 2030 рік | 2035 рік | 2040 рік |
| усього репродуктивного періоду (15—49 років) | | | | | | | | |
| 5. Загальний коефіцієнт смертності (кількість померлих на 1 000 осіб наявного населення) | 18,5 | 15,9 | 15,8 | 17 | 18,7 | 14,3 | 13,8 | 13,6 |
| 6. Середня очікувана тривалість життя при народженні, років, у тому числі: | 69,8 | 64,1 | 70 | 70,5 | 71 | 72 | 72,8 | 73,5 |
| чоловіки | 65,2 | 57,3 | 65,4 | 65,7 | 66 | 67 | 67,7 | 68,5 |
| жінки | 74,4 | 70,9 | 74,6 | 75,2 | 75,8 | 76,8 | 77,4 | 78 |
| 7. Частка осіб у віці 0—17 років у чисельності постійного населення, відсотків | 17,9 | 16,7 | 16,8 | 15 | 13,5 | 17 | 15,5 | 14,8 |
| 8. Частка осіб у віці 60 років і старше у чисельності постійного населення, відсотків | 24,8 | 25,5 | 26,2 | 27,6 | 28,4 | 26,0 | 27,1 | 27,7 |
| 9. Демографічне навантаження на населення у віці 16—59 років (чисельність осіб у віці 0—15 років, 60 років і старше на 1 000 осіб у віці 16—59 років) | 688 | 681 | 688 | 676 | 667 | 684 | 666 | 657 |
| 10. Чисельність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тис. осіб | 48 | 46 | 55 | 50 | 40 | 50 | 30 | 10 |

* Фактичні дані за 2021 рік наведені без урахування тимчасово окупованої Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Очікувані дані за 2024 рік та прогнозні дані на 2030, 2035 і 2040 роки наведені для всієї території України.

ЗАТВЕРДЖЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 30 вересня 2024 р. № 922-р

ОПЕРАЦІЙНИЙ ПЛАН ЗАХОДІВ
з реалізації у 2024—2027 роках Стратегії демографічного
розвитку України на період до 2040 року

| Найменування заходу | Відповідальні за виконання | Строк виконання | Очікувані результати виконання (індикатори) |
|---|---|--|---|
| 1. Утворення міжвідомчої робочої групи з питань щодо розроблення плану заходів з реалізації у 2024—2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року (далі — Стратегія) | Мінсоцполітики міністерства інші центральні органи виконавчої влади міжнародні організації (за згодою) громадські організації (за згодою) | протягом двох тижнів з дня схвалення Стратегії | затверджено наказом Мінсоцполітики склад робочої групи |
| 2. Проведення стратегічної сесії з опрацювання плану заходів з реалізації у 2024—2027 роках Стратегії | —“— | протягом трьох тижнів з дня схвалення Стратегії | проведено стратегічну сесію |
| 3. Розроблення та затвердження плану заходів з реалізації у 2024—2027 роках Стратегії | Мінсоцполітики міністерства інші центральні органи виконавчої влади обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації) міжнародні організації (за згодою) | протягом одного місяця з дня схвалення Стратегії | затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України план заходів з реалізації Стратегії |

| Найменування заходу | Відповідальні за виконання | Строк виконання | Очікувані результати виконання (індикатори) |
|--|------------------------------------|--------------------|---|
| | громадські організації (за згодою) | | |
| 4. Проведення оцінки результатів реалізації Стратегії та підготовка звіту | —“— | щороку до 1 травня | подано Кабінетові Міністрів України звіт про стан реалізації Стратегії |
| 5. Розроблення та затвердження операційного плану заходів з реалізації у 2028—2030 роках Стратегії | —“— | грудень 2027 року | затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України операційний план заходів з реалізації у 2028—2030 роках Стратегії |